

Katja Brankačec

Pojetí slovotvorné motivace
v souladu
s poznatky neurolingvistiky

na příkladech z lužické srbštiny a němčiny

- Juraj Furdík 2008: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe* (ed. Martin Ološtiak), Košice
- Franz Hundsnurscher (1968) 1997: *Das System der Partikelverben mit aus in der Gegenwartssprache*, Hamburg
- Susann Olsen 1997: „Über Präfix- und Partikelverbsysteme“ In: Šimečková, A. / Vachková, M. (ed.): *Wortbildung. Theorie und Anwendung*, Praha, 111-137

1) Rozšířené pojetí (slovotvorné) motivace umožňuje onomaziologickou analýzu kalků.

- kalky tvoří v lužické srbštině velkou většinu nových sloves

např. <i>umgehen</i>	'zacházet s'	- <i>wobchadžeć</i>
<i>vortragen</i>	'přednášet'	- <i>přednjesć, přednošować</i>
<i>einschreiben</i>	'zapsat'	- <i>zapisać</i>
<i>auftragen</i>	'nést na stůl'	- <i>horje nosyć</i>

- kalky fungují na základě společných rysů slovotvorných systémů L1 a L2, nejsou tedy „mimo systém“

např. ls. *wu-* a ně. *aus-* mají tři společné funkce:

a) směr 'ven' – *ausgehen* – *wuńć, wuchadžeć*

b) rezultativnost + intenzita – *austrinken* – *wupić*

c) rezultativnost + intenzita + reflexiv. – *sich ausweinen* – *so wupłakać*

→ kalky nelze jasně odlišit od nových slov s „náhodně“ podobnou slovotvornou strukturou

2) Rozšířené pojetí (slovotvorné) motivace pomáhá lépe analyzovat kompozita.

- Kinderschere - nůžky pro děti
- Blumenschere - nůžky na květiny
- Papierschere - nůžky na papír
- Stoffschere - nůžky na látku
- Geflügelschere - nůžky na drůbež

"Die Sprachfähigkeit existiert im Gehirn somit nicht als distinktes Sprachorgan, sondern Sprache basiert auf einem **Netz von kognitiven Einzelleistungen**, die nur zum Teil sprachspezifisch, größtenteils jedoch sprachunspezifisch sind und auch an vielen anderen kognitiven Vorgängen beteiligt sind. [...] Auch wenn mittlerweile Teilkomponenten der Sprachfähigkeit bestimmten Genen zugeordnet werden können [...], ergibt sich keine streng lokalistische Zuordnung von Einzelkomponenten der Sprachfähigkeit im Gehirn. Es ist vielmehr anzunehmen, dass neben distinkten Einzelleistungen mit festgelegten Hirnbereichen auch virtuelle Komponenten mit wechselndem neuronalem Substrat existieren [...]." (Müller H. M. 2003, 61)

“Jazyková schopnost neexistuje v mozku jako distinktivní jazykový orgán, ale jazyk se zakládá na **síti jednotlivých kognitivních výkonů**, které jsou jenom zčásti specificky jazykové, z velké části však specificky jazykové nejsou a účastní se mnohých dalších kognitivních procesů. [...] I když dnes už můžeme dílčí komponenty jazykové schopnosti přiřadit určitým genům [...], nevyplývá z toho přísně lokalistické umístění jednotlivých komponentů jazykových schopností v mozku. Naopak musíme předpokládat, že vedle určitých jednotlivých výkonů probíhajících v pevně určených oblastech mozku existují i virtuální komponenty s měnícím se neuronálním substrátem [...]” (Müller H. M. 2003, 61)

3) Kalk je výsledek intenzivního jazykového kontaktu.

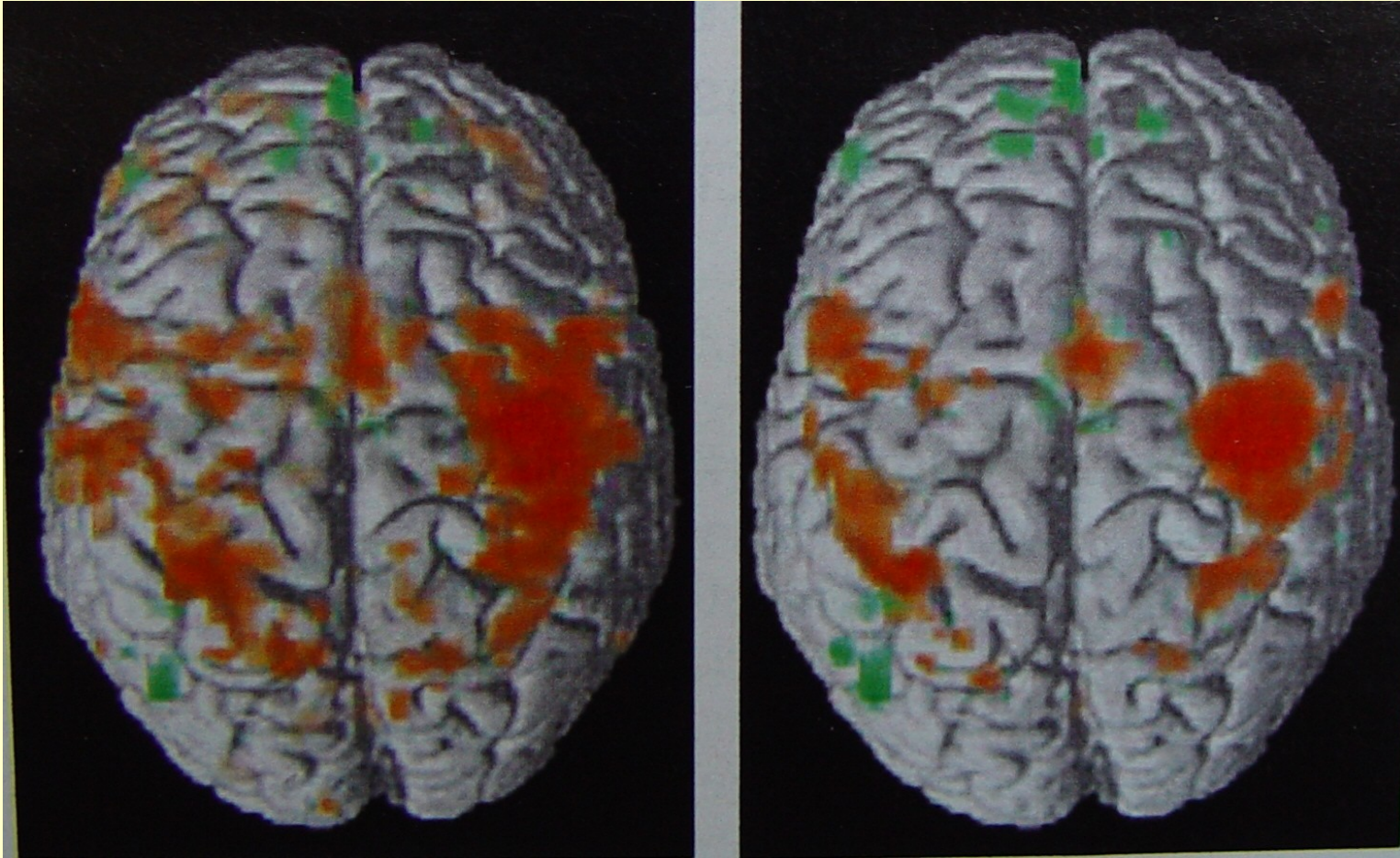
Poznatky o bilingvním mozku rovněž podporují tezi o rozšířeném pojetí motivace:

- při tvoření slov je klíčová nejen deklarativní paměť (lexikon, vědomé učení se), ale i procedurální paměť (gramatika, procesy)
- při použití obou jazyků u bilingvních mluvčích jsou aktivní přibližně stejné oblasti mozku, pokud mluvčí ovládá oba jazyky zhruba stejně dobře a používá je zhruba stejně často (což je případ Lužických Srbů) – interferenci mezi oběma jazyky přitom můžeme logicky čekat zvláště v oblasti procedurální paměti („nevědomá paměť“) – kalkování je nejlepší důkaz pro tuto tezi: není problém vědomě rozlišovat zvukovou formu slov, ale rozlišovat strukturu a pravidla, na kterých je tato struktura založena

aktivnosť (červjene) w mozach huslerjow

husler-amater

husler-profi

pola huslerjow-amaterow wobdžěli so wjace strukturow mozow hač pola huslerjow-profijow

po Eger, 2004

Příklad německého *wider / wieder*

- v 18. století velká produktivita v obou významech 'zpátky' a 'proti':

wiederkommen, wiedergeben, widersprechen, widerspiegeln ...

- v lužické srbštině ekvivalent *zaso*: *zaso přińć, zaso dać*
- v němčině se začaly směřový význam "zpátky" a význam "proti" psát různě (*wieder / wider*), začala se také častěji používat jiná slova (*zurück / gegen*).
- v lužické srbštině je dnes *zaso* jako odlučitelná předpona méně frekventované: používají se *přećiwo* a *wróčo*

Příklad německého *wider / wieder*

1728: Tehodla *daj faßo* temu mužej jeho žonu, pŕchetož won je propheta, a nech ßo fa tebe modli, da budželch žiwy woftacž. Jeliŕo pak ju *faßo nedafch*, da dyrbiŕch ty wjedžicž, ŕo dyrbiŕch ßmercže wumrecž, ty a wŕchitko, ŕchtož twoje je.

1976: *Wróc* nětko žonu mužej! Wón je profet, njech tuž za tebję prosy, zo by ty žiwy wostał. Jeli pak ju *njewróciš*, da wěz, zo dyrbiš wumrěć, ty a wšitko, štož je twoje.

Luther 1545: So *gib* nu dem Man sein Weib *wider* / denn er ist ein Prophet / Vnd las jn fur dich bitten / so wirstu lebendig bleiben. Wo du aber sie *nicht wider gibst* / so wisse / Das du des tods sterben must / vnd alles was dein ist.

(1Mo 20.7)

4) Juraj Furdík 2008: základní typy motivace

- **paradigmatická motivace**

a) synonymie

b) antonymie

c) konverzivnost

d) hyperonymie a hyponymie

e) paronymie

f) slovotvorné vztahy (slovotvorné

hnízdo, slovotvorný typ,

onomaziologická kategorie)

g) onomaziologicko-sémantická

paradigmata (na př. odborná

terminologie)

- **specifická motivace**

a) fonická

b) sémantická (transpozice)

c) morfologická (konverze)

d) slovotvorná

e) syntaktická

f) frazeologická

g) onymická motivace

5) Hundsnurscher 1968 / 1997: Modell- und Partikelprägung mit *aus*

- modelové tvoření:
odvozenina se opírá o všeobecnou představu, která je reprezentovaná částicí v běžném (lexikalizovaném) komplexním slovese a zároveň precizovaná kontextem
 - 'öffnen' – *aufmachen* (model)
 - *aufklappen* (Buch), *aufreißen* (Brief), *aufschneiden* (Tüte)
- částicové tvoření: *aus* přidá slovesu směrový význam "ven"
 - rozlišit částici *aus* od homonymní předložky (příp. adverbia) není možné:
 - *er geht aus* – *er geht aus dem Haus*
 - *etwas haftet ihm an* – *etwas haftet an ihm*
 - ***er preßt den Saft aus*** - ***er preßt die Zitrone aus***

Hundsnurscher 1968 / 1997: základní typy modelového tvoření

- asociační jádro – vztah k lexikalizovanému slovesu (nebo předložkové frázi), které „vysvětluje“ okazionální odvozeninu:
 - *ausfetten* – mit Fett ausschmieren
 - *ausmisten* – den Mist aus dem Stall befördern
- funkční svazy – např. v opozičních tvořeních: *einspannen* – *ausspannen*
 - *einspannen* – motivované v klasickém smyslu (zapnout, napnout do něčeho), *ausspannen* – „antonymum“ (neříká se *auslösen*, *auslockern*)

Hundsnurscher 1968 / 1997: vrstvy sloves s *aus*

- centrum – modely pro další tvoření:
 - kořen je jako simplex velmi běžný (*ausgraben, ausreißen, austrinken*)
 - kořen má velmi všeobecný význam (*ausmachen*)
 - kořeny s adjektivem jako bází (*ausleeren*)
- varianty – precizování sloves z centra – sémantická pole
 - *ausputzen* 'vyčistit': *ausreiben, ausklopfen, auswaschen*
 - nemají ale „hodnotu lexému“ - jsou vázány na určitý kontext
- okazionální tvoření – nejsou lexikalizovaná, tvoří se „pokaždé znovu“

6) Olsen 1997: lexikální inkorporace a neformální rozšíření významu

- na příkladech předložek *um, über, durch* v němčině, která tvoří slovesa s odlučitelnými i neodlučitelnými předponami
- Inkorporace je formální derivační vztah mezi simplexem a odvozeninou, při kterém se předložková relace zahrnuje pomocí funkcionální kompozice do sémantické reprezentace slovesné báze
 - *eine Wunde überkleben vs. das Pflaster über die Wunde kleben*
- u sloves s částicí adverbialního původu mluví o „funkcionální aplikaci“ – ale zde se jedná o 'intransitivní' inkorporaci, nemáme zde „zdědění“ argumentu, ale částicové sloveso implikuje směrovou relaci, kterou lze pomocí předložkové fráze blíže popsat
 - *ein Stickmuster (auf den Kissenbezug) aufbügeln*
- kromě toho jsou v němčině ještě procesy rozšiřování významu, které nelze formálně vysvětlit, ale které jsou založeny na analogiích, abstrakci (metafora) a řadovém tvoření

Lužickosrbské kalky přejímají takové vztahy mezi předložkou a částicí v němčině:

1728: *Na to **czenifche** Abraham **wotfal precz**, kajž jemu ton Knes pŕchikaŕaŕ bje, a Loth tejŕch czenifche Inim. Abram pak bje pjecz a Bydem džeßacž ljet Itary, dyž won **Harana wohn czenifche**.*

1976: *Tuž **wučahny** Abram, kaž bě jemu Jahwe pŕikazaŕ, a z nim čehnješe Lot. Abram bě pječasydomdžesat lět, jako **z Harana čehnješe**.*

Luther 1545: *DA **zoch** Abram **aus** / wie der HERR zu jm gesagt hatte / vnd Lot zoch mit jm / Abram aber war funff vnd siebenzig jar alt / da er **aus Haran zoch**.*

(1Mo_12.4)

Literatura

- Dokulil 1986: Tvoření slov, In: Petr, J. (ed.): Mluvnice češtiny I, Praha
- Furdík 2008: Teória motivácie v lexikálnej zásobe (ed. Martin Ološtiak), Košice
- Gómez, R. L. / Gerken L. A. 2000: Infant Artificial Language Learning and Language Acquisition, In: Trends in Cognitive Sciences, Vol. 4, No. 5, 178-186
- Hundsnurscher 1997: Das System der Partikelverben mit *aus* in der Gegenwartssprache, Hamburg
- Olsen 1997: Über Präfix- und Partikelverbssysteme, In: Šimečková, A. / Vachková, M. (Hrsg.): Wortbildung. Theorie und Anwendung. Praha 111-137
- Paradis 1998: The other side of language: Pragmatic competence, In: J. Neurolinguistics, Vol. 11, Nos 1-2, 1-10
- Paradis 2005: Aspects and Implications of Bilingualism (Introduction), In: Kroll, J. F. / De Groot, A. M. B (Hrsg.): Handbook of Bilingualism. Psycholinguistic Approaches, Oxford University Press, Oxford 2005, 411-415